

Feasibility of Creditors' Intervention in the Transactions of a Debtor Claiming Insolvency

Seyed Mohammad Asadinejad¹ | Sahand Nejadi Eijadkar²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Faculty of Literature and Humanities, Department of Law, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: asadinezhad@guilan.ac.ir
2. PhD Student in Private Law, Department of Law, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: sahandnejadi69@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 5 May 2025
Revised: 11 August 2025
Accepted: 27 September 2025
Available online 5 October 2025

Keywords:
Dissolution, Nullity, Creditors' Legal Interest, Subrogation of Creditors, The Rule of No Harm (Qā'idat Lā Ḍarar)

ABSTRACT

Transactions conducted by a debtor claiming insolvency (Mu'sir) may lack one of the essential conditions for the validity of contracts, thus rendering them void (Bātil) or non-enforceable. What legal scholars have focused on regarding a debtor's transactions is the discussion of fictitious transactions or those motivated by an intent to defraud creditors (fraudulent conveyance). However, what has been overlooked is the scenario where the debtor's real transactions are void or dissolved or are subject to annulment or ratification, and whether creditors can intervene in such transactions by way of subrogation (Qā'im Maqāmī) of the debtor and file a lawsuit. This research, using a descriptive-analytical method and library resources, seeks to answer the question: can creditors, when faced with a debtor's insolvency and in hopes of the return and seizure of the specific assets, act as subrogated to the debtor to annul a transaction? Or can they file a lawsuit seeking a declaration of nullity or dissolution of his transactions? The findings of this research indicate that creditors cannot be considered subrogated to the debtor in all cases. However, regarding the nullity of a contract due to the absence of one of the essential conditions for contract validity, or regarding the occurrence of dissolution, under certain conditions, based on jurisprudential and legal principles and by proving the creditors' legal interest (Dhī Nafi'i), one can accept that creditors may file a lawsuit as successors to the debtor.

Cite this article: Asadinejad, S., M.; Nejadi Eijadkar, S. (2026). Feasibility of Creditors' Intervention in the Transactions of a Debtor Claiming Insolvency. *Civil Jurisprudence Doctrines*, 18(33), 11-40. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6996.2062>

© The Author(s).

Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

One of the issues that has consistently been the subject of debate in the field of law is the extent to which creditors may have recourse to the assets of debtors who fail to discharge their obligations at the due date, and creditors without security seek, through judicial proceedings, to identify the debtors' assets in order to recover their claims. In the meantime, debtors sometimes transfer ownership of their assets to third parties before the debt becomes due or before the creditor approaches the debtor to collect the debt, because merely being indebted does not render them legally incapacitated, nor does it prevent them from accessing or disposing of their personal property; rather, their assets merely serve as the general security for creditors. Such transactions are covered regardless of whether the debtor's motive is to evade payment of the debt or the transaction is entered into for a bona fide purpose. Ultimately, the practical result is that creditors do not receive what they are entitled to and are faced with the debtor's insolvency and inability to pay the debt. This issue has been contentious as to the means by which creditors may set aside the effects of the debtor's transactions and satisfy their claims from the debtor's former assets in specie. The insufficiency of the debtor's assets to satisfy the debts is itself an indication that the debtor's transactions were carried out with the intent to evade liability. In gratuitous transactions, by reference to Article 65 of the Civil Code, the position is clear, and the transactions may be set aside upon proof of prejudice to the creditors. However, in non-gratuitous transactions, following the amendment of former Article 218 of the Civil Code, it is in practice not possible to set aside such transactions merely by proving intent to evade debt; rather, only within the framework of Article 21 of the Law on the Enforcement of Financial Convictions and upon proving the transferee's knowledge can the contract be rendered unenforceable against the creditors. Moreover, given the matter's criminal aspect and the presumption of innocence, the practical application of this provision has been curtailed by the binding unifying decision and the issued advisory opinions, and it has effectively lost its efficacy. The question addressed in this study is: Can creditors, when confronted with the debtor's insolvency, rely on subrogation to nullify the transaction in hope of recovering the specific assets and seizing them? Or may they file a lawsuit to declare the transactions void or

automatically rescinded? The subject of this study is to examine whether creditors, as interested parties, may intervene in void or rescinded transactions and bring an action by way of subrogation in place of the debtor.

Method

This research attempts to answer the above questions using a descriptive and analytical method, relying on library studies, by examining the legal foundations and opinions of jurists and legal authors, and analyzing judicial practice.

Findings

In cases where a transaction is entirely genuine, it may, by reason of a defect in the essential requirements for the validity of transactions and the terms incorporated in the contract, or by operation of law, be subject to annulment, automatic rescission, or rejection. Creditors who encounter such transactions may seek to exercise the debtor's rights in the debtor's stead, thereby causing the assets to be restored to the debtor's estate and subsequently seized. The issue of creditors' subrogation with respect to the rejection and ratification of transactions by creditors, where the transaction still retains legal existence, is raised on the basis of Article 36 of the Insolvency Act and Article 235 of the Probate Act. Whereas Article 36 of the 1934 Insolvency Act has nowadays been repealed, and Article 235 of the Probate Act applies only to creditors' actions against an insolvent debtor, or the restitution of the assets of a debtor claiming insolvency from third parties.

Conclusion

In respect of the automatic rescission of a transaction, where such termination occurs by operation of law, in conveyancing contracts, given that only the loss of the sold property prior to delivery and the permanent impossibility of delivery of the subject matter are conceivable, in practice it falls outside the scope of the discussion of restitution of the very property and the possibility of its attachment and seizure by creditors. However, where the rescission occurs by virtue of a dissolving condition, it must be treated given its contractual basis accordingly: a distinction must be made between (1) the situation where the parties take no action (whether by omission or abstention) in furtherance of the contract, or conversely take action, and (2) the situation where, through their conduct, they bring about ratification and confirmation of the subject matter of the contract. In cases where, upon the occurrence of the dissolving condition,

the parties take steps to perform the subject matter of the contract, due to the contractual origin of the dissolving condition, it has not yet progressed from the stage of actuality to that of effectiveness because its effectiveness is contingent upon the entitled party invoking it. Thus, the contract has not been rendered legally dead, and the matter is analogous to the creditors' right to reject transactions, and in such circumstances, there can be no question of creditors' intervention. However, where the parties in fact take steps to confirm the rescission, or take no action (whether negatively or positively) after the occurrence of the condition, this situation may be regarded as the legal death of the contract, and the rules governing void contracts regarding creditors' intervention shall apply. Regarding nullity due to the essential conditions of transactions, with reference to the Islamic jurisprudential rule prohibiting the unlawful appropriation of another's property, and to the interpretation of "*bāṭil*" in its customary meaning (a concept not limited solely to intrinsically unlawful (*ḥarām*) property but also encompassing void transactions), and by virtue of the other party's possession where the other party still holds property belonging to the debtor arising from a void transaction, and in view of the principle *lā ḍarar* (no harm) — as the debtor's failure to take action to declare the transaction void or to invoke its automatic termination results in prejudice to the creditors — and also the concept of "legal interest" as defined by civil procedure lawyers (namely, that whenever a person derives a benefit from a lawsuit, they are deemed to have an interest in the action). In a lawsuit brought by creditors seeking a declaration of invalidity or automatic termination, specifically and by way of subrogation to the debtor, the debtor's specific property is restored to his estate, thereby making it amenable to seizure.

Authors' Contributions

All authors contributed equally to the analysis, writing, and revision of the text.

Data Availability Statement

Data will be made available to researchers upon request from the corresponding author.

Acknowledgements

The authors thank the esteemed reviewers for their constructive comments in evaluating the article.

Ethical Considerations

The authors have adhered to integrity, avoiding distortion, plagiarism, and any form of research misconduct.

Funding

This article has not received any specific financial support from funding agencies in the public, commercial, or non-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

امکان سنجی مداخله طلبکاران در معاملات مدیون مدعی اعسار

سید محمد اسدی نژاد^۱ | سهند نجادکار^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.
رایانامه: asadinezhad@guilan.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: sahandnejadi69@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵ تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳ کلیدواژه‌ها: انفساخ، بطلان، ذی نفعی طلبکاران، قائم مقامی طلبکاران، قاعده لاضرر. 	معاملاتی که مدیون مدعی اعسار انجام می‌دهد ممکن است فاقد یکی از شرایط اساسی صحت معاملات بوده، بنابراین باطل یا غیرنافذ باشد. آنچه در مورد معاملات مدیون مورد توجه حقوق دانان قرار گرفته بحث معاملات صوری یا با انگیزه فرار از دین بوده، اما چنانچه معاملات واقعی مدیون بدون این‌که نیاز به اثبات انگیزه فرار از دین باشد، باطل یا منفسخ بوده و یا در معرض رد و تنفیذ باشد و طلبکاران بتوانند به قائم مقامی از مدیون در این‌گونه معاملات مداخله کرده و اقامه دعوا نمایند، مغفول مانده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در پی پاسخ به این پرسش است که آیا طلبکاران می‌توانند در صورت مواجهه با اعسار مدیون به امید بازگشت عین اموال و توقیف آن، به قائم مقامی از مدیون اقدام به رد معامله کنند یا نسبت به دعوی اعلام بطلان یا انفساخ معاملات او اقدام کنند؟ یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد نمی‌توان در همه موارد، طلبکاران را قائم مقام محسوب کرد، اما در مورد بطلان قرارداد، به علت عدم وجود یکی از شرایط اساسی صحت قراردادها و یا تحقق انفساخ تحت شرایطی می‌توان با اثبات ذی نفعی طلبکاران و براساس موازین فقهی و حقوقی، قائل به اقامه دعوا از جانب طلبکاران به جانشینی از مدیون بود.

استناد: اسدی نژاد، سید محمد؛ نجادکار، سهند. (۱۴۰۵). امکان سنجی مداخله طلبکاران در معاملات مدیون مدعی اعسار. آموزه‌های فقه مدنی، ۱۸ (۳۳)، ۴۰-۱۱. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6996.2062>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

مقدمه

یکی از مسائلی که همواره در حقوق محل بحث بوده، موضوع رجوع طلبکاران به اموال بدهکارانی است که در موعد مقرر، دین خود را پرداخت نمی نمایند و طلبکاران بدون وثیقه از طریق قضایی در پی کشف اموالی از بدهکاران و وصول مطالبات خود می باشند. در این میان گاهی پیش از آنکه موعد پرداخت دین برسد و یا قبل از آنکه طلبکار به مدیون خود، جهت دریافت دین رجوع کند، بدهکاران اقدام به انتقال عین اموال خود به اشخاص ثالث می نمایند، زیرا که آن ها به واسطه مدیون بودن نه محجور شده اند و نه مانعی جهت دسترسی به اموال شخصی خود دارند و صرفاً اموال آنان وثیقه عمومی طلبکاران می باشد. این معاملات اعم از آن است که انگیزه بدهکاران فرار از دین و در امان ماندن اموال از به چنگ افتادن به دست طلبکاران باشد و یا با انگیزه واقعی معامله گردد. در نهایت نتیجه آن است که عملاً طلبکاران به حق خود نمی رسند و با اعسار و ناتوانی بدهکاران در پرداخت بدهی خود مواجه می شوند و دست آنان از دریافت مطالبات خود کوتاه می ماند. اینکه طلبکاران از چه طریقی می توانند اثر معاملات بدهکار را از بین ببرند و از محل عین اموال سابق بدهکاران، طلب خود را وصول نمایند، همواره محل مناقشه بوده است.

عدم کفایت اموال مدیون جهت پرداخت بدهی ها خود اماره ای است بر آنکه معاملات مدیون به انگیزه فرار از دین انجام گرفته است. در معاملات تبرعی با ملاک ماده ۶۵ قانون مدنی، تکلیف روشن است و امکان رد معاملات با اثبات اضرار نسبت به طلبکاران وجود دارد. اما در معاملات غیرتبرعی با اصلاح ماده ۲۱۸ قانون مدنی سابق، عملاً امکان برهم زدن این معاملات به صرف اثبات فرار از دین وجود نداشته و صرفاً در چارچوب ماده ۲۱ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی و با اثبات علم انتقال گیرنده، امکان عدم قابلیت استناد قرارداد نسبت به طلبکاران می باشد. آن هم به واسطه جنبه کیفری موضوع و وجود اصل برائت، این ماده در عمل به وسیله ی رأی وحدت رویه و نظریات مشورتی صادره محدود شده و عملاً کارایی

خود را از دست داده است. در موضوع معاملات با انگیزه فرار از دین، مقالات متعددی تاکنون نگارش یافته است، اما در خصوص موضوع این پژوهش که معاملات مدیون مدعی اعسار به واسطه آنکه فاقد شرایط اساسی صحت معاملات باشند، مورد مداخله طلبکاران قرار گیرد، پژوهشی به طور مستقل انجام نشده است و نوآوری این مقاله از آن جهت است. در این پژوهش پرسش آن است که هرچند در حالت عادی طلبکاران حق مداخله در معاملات مدیون را ندارند، چنانچه معامله‌ای را که مدیون با اشخاص ثالث انجام دهد و به هر علتی غیرنافذ بوده یا باطل یا منفسخ شده باشد، اما مدیون هیچگونه اقدامی نکرده باشد، چگونه می‌تواند مستمسکی برای طلبکاران جهت مداخله باشد؟ آیا امکان رد یا تنفیذ معامله می‌تواند موجب شود تا طلبکاران به قائم مقامی از مدیون، اقامه دعوا نمایند؟ آیا طلبکاران نفعی جهت اقامه دعوی بطلان یا انفساخ معاملات مدیون دارند؟ در این پژوهش برای روشن شدن ابعاد مختلف این سؤالات، ابتدا حالتی که معامله همچنان پابرجا بوده و صرفاً امکان تنفیذ یا رد معامله وجود دارد، مورد بررسی قرار خواهد گرفت و امکان قائم مقامی طلبکاران در چنین مواقعی با استفاده از اصول و مقررات موجود تحلیل خواهد شد و سپس موضوع ذی نفعی طلبکاران در موارد بطلان و انفساخ معامله و امکان اقامه دعوی آنان در این موارد خاص به جانشینی از مدیون، مورد بررسی قرار می‌گیرد و بدین ترتیب سعی خواهیم نمود به پرسش‌های پیش آمده پاسخ دهیم.

۱. امکان رد معاملات توسط طلبکاران

به طور کلی، هر آنچه در باب معاملات مدیون مدعی اعسار در حقوق ما گفته شده، موضوع ماده ۲۱۸ قانون مدنی در باب معاملات صوری با انگیزه فرار از دین و همین طور اختلاف نظرات بر سر آنکه در صورت معاملات واقعی با انگیزه فرار از دین چه اقدامی می‌توان از جانب طلبکاران انجام پذیرد، و همچنین ماده ۲۱ قانون نحوه اجرای محکومیت مالی و حدود و ثغور آن بوده است. در حالی که برخی از معاملات بدهکاران در خصوص اعیان اموال خود که موجب انتقال آن به دیگران می‌شود، کاملاً واقعی و بانیت حقیقی صورت می‌پذیرد، آن دسته از معاملات مدیون که با

اراده واقعی به وقوع پیوسته و هیچ گونه انگیزه فرار از دین در آن موجود نیست، به ظاهر نمی توان در آن خدشه ای وارد آورد. اما بنا به فرض، این نوع از معاملات به موجب اختلالی در یکی از شرایط اساسی صحت معاملات (مثلاً فقدان رضا) غیرنافذ بوده و امکان رد یا تنفیذ آن وجود دارد.

این موضوع از مسائلی است که کمتر توسط حقوقدانان مورد توجه قرار گرفته است. ممکن است بحث قائم مقامی طلبکاران مطرح گردد و براساس ماده ۳۶ قانون اعسار سابق و ماده ۲۳۵ قانون امور حسبی، قائل به اعمال اختیارات مالی وسیعی برای طلبکاران در بحث جانشینی مدیونین شویم. اینکه طلبکاران بتوانند در این شرایط اقامه دعوا نموده و به قائم مقامی مدیون مدعی اعسار نسبت به رد معامله با اشخاص ثالث اقدام کنند تا اعیان اموال به دارایی مدیون بازگردد و از طریق توقیف و اجرای احکام بتوانند مطالبات خود را وصول کنند، نیاز به بررسی در اصول حقوقی و مقررات موجود دارد و بدین ترتیب سعی در پاسخ به این سؤال خواهیم داشت.

۱-۱. اصل نسبی بودن اثر قراردادهای

یکی از اصولی که در باب مداخله در معاملات مدیون مدعی اعسار می بایستی مورد بحث و بررسی قرار گیرد، «اصل نسبی بودن اثر قراردادهای» است. مطابق اصل نسبی بودن اثر قراردادهای که ماده ۲۳۱ قانون مدنی به آن اشاره دارد، اشخاص می توانند برای خود تصمیم گرفته و آنچه بین اطراف عقد به وجود آمده، صرفاً در مورد خود و قائم مقام آنان مؤثر بوده و جز در موارد خاص به اشخاص ثالث تسری نمی یابد (اسدی نژاد، ۱۳۹۳، ص ۶۴). اصولاً نیز اشخاص ثالث از بابت قراردادی که دیگران می بندند، منتفع یا متضرر نمی شوند.

از نظر فقهی حتی اگر مدیون چند برابر اموالش بدهی داشته باشد، طلبکاران او حق دخالت در امور مالی او را ندارند، مگر اینکه تحت قیودی همچون افلاس، حکم حجر او صادر شود (الفت و ذاکریان، ۱۳۹۴، ص ۹۷-۹۸). آنچه از اصل نسبی بودن اثر قراردادها برمی آید و می توان به آن اشاره کرد، این نکته است که با توجه به این اصل، طلبکاران نمی توانند خدشه ای به معاملات مدیون وارد آورند و مانع از آن است که طلبکاران با یافتن موضوعی چون امکان رد معاملات مدیون، به امید بازگشت عین

اموال در پی وصول طلب خود برآیند. بلکه لازم است بر اساس مبانی و اصول، قواعدی از جانب قانونگذار در مواردی خاص مقرر شود تا در مواردی مثل اثبات اهمال و سهل‌انگاری و یا انگیزه فرار از دین مدیون، بتوان معامله صورت گرفته از جانب مدیون را مورد خدشه قرار داد. اما اینکه این اصل به تنهایی می‌تواند مانع آن شود تا طلبکاران در معاملات مدیون مداخله نمایند یا خیر، نیاز به بررسی بیشتری در سایر اصول حقوقی و قوانین موضوعه دارد که در ادامه پژوهش به آن خواهیم پرداخت.

۲-۱. اصل قابلیت استناد قرارداد

از دیگر اصولی که در مورد معاملات واقعی مدیون مدعی اعسار و امکان مداخله طلبکاران در آن می‌توان به آن اشاره نمود، «اصل قابلیت استناد قراردادها» می‌باشد. هرچند قرارداد برای تنظیم روابط خصوصی است، اما دیگران وجود آن را احساس خواهند کرد و تحت تأثیر آن قرار خواهند گرفت. همه‌روژه میان انسان‌ها قراردادهای متفاوتی در انواع مختلف منعقد می‌گردد. اگر این قراردادها در مقابل سایرین قابل استناد و دفاع نباشند، در حقیقت تأثیر و فایده‌ای نخواهند داشت. اصطلاح قابلیت استناد از قرن ۱۹ میلادی، به‌ویژه در حقوق مالکیت و آثار آن در برابر اشخاص ثالث، وارد حقوق فرانسه شده و بعد به حقوق دینی نیز تسری پیدا کرد. (اسدی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۵).

در فقه امامیه چنین قاعده‌ای تحت عنوان مشخصی وجود ندارد، اما در برخی از ابواب فقه می‌توان به موضوعاتی اشاره نمود که این اصل منطقی و حقوقی در آن‌ها پذیرفته شده است. برای مثال با وقوع عقد نکاح صحیح، زوجیت زن و مرد نسبت به تمام اشخاص ثالث قابل استناد می‌شود و یا با تحقق بیع صحیح، مالکیت به مشتری منتقل شده و این مالکیت نسبت به همه اشخاص قابل استناد است. با تحقق وقف، عین موقوفه از ملکیت واقف خارج می‌شود و این وضعیت در برابر همه از جمله ورثه واقف که هیچ نقشی در انشای وقف نداشته‌اند قابل استناد و لازم‌الرعايه است.

در قانون مدنی ایران و رویه دادگاه‌ها نیز چنین قاعده‌ای به‌طور مشخص بیان

نشده است، اما به لحاظ بدیهی بودن موضوع در حقوق عینی، اصل موضوع مورد اتفاق حقوقدانان قرار گرفته است. یعنی حقوقدانان ایرانی تقریباً اتفاق نظر دارند که آثار برخی عقود، به ویژه عقودی که مالکیت ایجاد میکنند فراتر از طرفین بوده و در برابر اشخاص ثالث قابل استناد است. (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۲۷۸؛ صفایی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۸). اصل قابل استناد بودن قرارداد را نباید با اصل نسبی بودن اثر آن خلط کرد. به این ترتیب، قرارداد هرچند نمی تواند تعهدی برای دیگران به وجود آورد، اما همه افراد جامعه باید به آثار آن احترام بگذارند (Furmston, 2017, p. 556). عدم امکان ایجاد تعهد برای اشخاص ثالث را باید نتیجه اصل نسبی بودن آثار عقد و امکان استناد به آثار قرارداد در برابر ثالث را می توان نتیجه اصل قابل استناد بودن قرارداد دانست (شهیدی، ۱۳۹۳، ص ۳۲۶).

آنچه مورد بحث پژوهش بوده، آن است که آیا طلبکار به عنوان متضرر از معامله بدهکار که موجب کاهش دارایی مدیون شده و با اعسار و ناتوانی و عدم کفایت اموال بدهکار مواجه شده، می تواند به عنوان یک متضرر از مبحث قابل استناد بودن قرارداد عبور کند و فارغ از اینکه خللی به اصل وجود قرارداد وارد آید، قرارداد صرفاً در مقابل او غیرقابل استناد شود؟ یکی از مصادیقی که مورد توجه حقوقدانان در کشور ما قرار گرفته است و آن را مصداقی از غیرقابل استناد بودن قرارداد نسبت به متضرر می دانند، ماده ۲۱ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی است (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۲۱؛ صفایی، ۱۴۰۰، ص ۱۷۱-۱۷۲). توضیح آنکه با شرایط خاصی که قانونگذار مقرر می دارد، می توان قرارداد بین مدیون و ثالث را در برابر طلبکار تحت شرایط خاصی غیرقابل استناد تلقی کرد و طلبکار را به حق خویش رساند. این ماده تنها به طلبکار حق داده است تا از عین مال مورد انتقال، طلب خود را استیفا کند. در واقع در نظر قانونگذار، معامله صحیح است و تنها در برابر دائن یا محکوم علیه قابلیت استناد ندارد (ایزائلو و شریعتی نسب، ۱۳۹۱، ص ۱۳). اما در موضوع پژوهش ما، یعنی معامله ای کاملاً واقعی و بدون انگیزه فرار از دین موجودیت یافته، آیا طلبکار می تواند به واسطه نبود شرایطی در ارکان قرارداد، نسبت به رد آن اقدام نماید؟ با عنایت به اصل قابلیت استناد قراردادها، پاسخ به سؤالات فوق منفی است. چراکه غیر از مواردی که

قانونگذار به صراحت و بنا به مصلحت و تحت شرایطی خاص، قراردادها را به عنوان یک مولود حقوقی در برابر اشخاص ثالث غیرقابل استناد می‌کند، در سایر موارد، قرارداد در برابر دیگران قابل استناد می‌باشد. اما نظر دیگری در این خصوص وجود دارد و آنکه طلبکاران در صورت اعسار بدهکار، قائم مقام او می‌شوند و این مطلب را خود قانونگذار اجازه داده است. بنابراین بحث شخص ثالث و قابلیت استناد قرارداد در برابر او در اینجا به کلی منتفی می‌باشد و طلبکاران متضرر به موجب اذن قانونگذار، حق دخالت و تصرف در معاملات مدیون را خواهند داشت. اما اینکه آیا این نظر با مبانی و اصول حقوقی و قوانین موضوعه کشور سازگار می‌باشد یا خیر، در مبحث بعدی به آن خواهیم پرداخت.

۳-۱. قائم مقامی طلبکاران

هنگامی که طلبکاران، دعوای ابطال معاملات صوری یا معاملات واقعی با انگیزه فرار از دین را اقامه می‌کنند، به طور مستقیم و از جانب خود این اقدام را انجام می‌دهند. اما ممکن است که طلبکاران تحت عنوان قائم مقام بدهکار نسبت به مداخله در معاملات مدیون مدعی اعسار نیز اقدام نمایند. قائم مقام در لغت به معنای نایب و جانشین به کار رفته است (دهخدا، ۱۳۸۲، ص ۴۲۶۵). این اصطلاح در حقوق ما تعریف نشده است، فقط در برخی از مواد قانونی از جمله ماده ۴۱۸، ۴۲۴ قانون تجارت که با نهاد قائم مقامی در حقوق مدنی متفاوت بوده و ماده ۳۶ قانون اعسار ۱۳۱۳ (منسوخ شده) از آن نام برده شده است. قائم مقامی وضعیت حقوقی است که بین دو شخص ایجاد شده و براساس آن، یک شخص جانشین حقوقی شخص دیگری می‌شود. تصرفاتی که مدیون در اموالش می‌کند، در وضع طلبکاران بدون وثیقه مؤثر است. در واقع دارایی و اعتبار او پشتوانه و ضامن اجرای تعهدات در قبال طلبکاران می‌باشد و قانونگذار نیز با توجه به همین اعتماد مشروع، دارایی مدیون را وثیقه عمومی و ناقص طلبکاران می‌داند و در مواردی به آنان اجازه داده است که به جای مدیون طرح دعوا کنند (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۲۵۱). باید اذعان داشت که قائم مقامی طلبکاران امری استثنایی و خلاف قاعده بوده و فقط در مواردی خاص، قانونگذار حق اجرای حقوق بدهکار را به طلبکاران داده است.

بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که طلبکاران همچون وراث، قائم‌مقامان عام مدیون به شمار نمی‌روند که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

۱-۳-۱. قائم‌مقامی طلبکاران در حقوق فرانسه

با عنایت به سابقه این موضوع در حقوق فرانسه و تحولات قانونگذاری در این خصوص، در این بخش از پژوهش به‌طور مختصر به بررسی قائم‌مقامی طلبکاران در حقوق فرانسه می‌پردازیم. ماده ۱۱۶۶ قانون مدنی فرانسه پیش از اصلاحات ۲۰۱۶ درخصوص بدهکاران مدعی اعسار اظهار می‌داشت: «طلبکاران می‌توانند همه حقوق بدهکارانشان را اجراء و دعاوی او را اقامه نمایند، مگر آن حقوق و دعاوی که منحصرأ وابسته به شخص بدهکار باشد». همان‌طور که ملاحظه می‌شود، ماده ۱۱۶۶ به «حقوق و دعاوی» اشاره دارد. حقوقدانان فرانسوی نگران همین حد از وسعت اختیار طلبکاران شده و مفهوم «حقوق» و «دعاوی» را مترادف هم دانسته و بیان داشتند که طلبکاران می‌توانند فقط دعاوی بدهکاران بر دیگران را نیابت کنند. نکته جالب توجه آن است که قانونگذار فرانسوی پس از بیان اصل نسبی بودن اثر قراردادهای ماده ۱۱۶۵، بلافاصله ماده ۱۱۶۶ را آورده بود. قرار دادن طلبکار به‌عنوان قائم‌مقام محل تأمل بوده و عده‌ای در حقوق فرانسه، طلبکار را شخص ثالثی می‌شمارند که حقوق ویژه‌ای پیدا نموده است تا به جای بدهکار، حقوق خود را در محدوده خاصی اعمال نماید (Mazeaud, 1998, p. 751).

قانونگذار فرانسوی در اصلاحات قانون مدنی سال ۲۰۱۶، این موضوع را در ماده ۱۳۴۱-۱ آورده است. قانونگذار در این ماده اظهار داشته: «هرگاه تقصیر یک بدهکار در اجرای حقوق و اقدامات مالی‌اش، حقوق طلبکار را به خطر بیندازد، طلبکار می‌تواند به نمایندگی از بدهکار، این حقوق را اعمال کند، به غیر از حقوقی که به‌طور انحصاری متعلق به شخصیت بدهکار باشد». همچنین در ماده ۱۳۴۱-۲ اظهار داشته: «طلبکار همچنین می‌تواند به نام خود اقامه دعا کند تا اعلام نماید اعمالی که توسط بدهکار به منظور تقلب در حقوق او انجام شده، نمی‌تواند علیه او مطرح شود. در مورد قراردادهای غیررایگان او، تنها در صورتی می‌تواند این کار را انجام دهد که ثابت کند شخص ثالثی که با بدهکار قرارداد منعقد کرده، از تقلب آگاه بوده

است». همان‌طور که به‌وضوح مشهود است، قانونگذار فرانسوی نسبت به رفع ابهام قانون قبلی اقدام نموده و به صراحت سعی در ایجاد یک چارچوب مشخص برای مداخله طلبکاران در معاملات مدیون کرده است. در ماده ۱-۱۳۴۲، قانونگذار در صورت تقصیر در اعمال حق بدهکار، شخص طلبکار را مجاز دانسته است که به نام بدهکار نسبت به اقامه دعوا علیه مدیون مدیون خود اقدام کند؛ یعنی مراجعه به مدیون بدهکار جهت دریافت مطالبات. همچنین قانونگذار فرانسوی به صراحت در ماده ۲-۱۳۴۲، دقیقاً بعد از ماده مذکور، نسبت به دعاوی که طلبکاران به‌طور مستقیم علیه معاملات مدیون اقامه می‌کنند تعیین تکلیف نموده و اظهار داشته در صورت وجود تقلب، می‌توان صرفاً در معاملات مدیون مداخله کرد که این همان مفهوم «با انگیزه فرار از دین» در حقوق ما می‌باشد. و حتی قانونگذار فرانسوی در این اصلاحات پا را فراتر از آن گذاشته و در معاملات غیرتبرّعی (معوض) مدیون اظهار داشته که باید منتقل‌إلیه نیز از تقلب آگاه باشد تا طلبکاران بتوانند نسبت به اقامه دعوا اقدام کنند. بنابراین اصلاحات مذکور در قانون مدنی فرانسه حاکی از آن است که قانونگذار فرانسوی می‌خواهد مانع مداخله وسیع و بی‌حد و حصر طلبکاران در معاملات مدیون مدعی اعسار گردد.

۱-۲-۳. قائم‌مقامی طلبکاران در حقوق ایران

بیشترین بحثی که در خصوص قائم‌مقامی طلبکاران در حقوق ایران شده، در مورد ماده ۳۶ قانون اعسار ۱۳۱۳ می‌باشد. این قانون اکنون به موجب ماده ۲۹ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴ منسوخ گردیده است، اما این امر مانع از مباحث مرتبط با قائم‌مقامی طلبکاران نسبت به دارایی مدیون نمی‌شود، زیرا هر آنچه پیرامون ماده ۳۶ قانون اعسار توسط حقوقدانان مطرح شده، مباحث بنیادین و استدلال‌های مرتبط با بحث کلی قائم‌مقامی طلبکاران بوده است. علی‌الخصوص اینکه ماده ۲۳۵ قانون امور حسبی توسط حقوقدانان در راستای ماده ۳۶ قانون اعسار دانسته شده است، منتها این بار برای شخص متوفی و ماده ۲۳۵ همچنان به قوت خود باقی است. (کاتوزیان، ۱۳۸۹، ص ۳۵۷-۳۵۸؛ نوری اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۲). ماده ۳۶ قانون اعسار اظهار می‌داشت: «در کلیه اختیارات و حقوق مالی

مدعی اعسار که استفاده از آن مؤثر در دیون او باشد، طلبکاران او قائم مقام قانونی مدعی اعسار بوده و حق دارند به جای او از اختیارات و حقوق مزبور استفاده کنند». برخی معتقدند طلبکار در موارد معینی قائم مقام بدهکار شده و از کلیه تعهداتی که به نفع بدهکار به عمل آمده، منتفع می گردد (امامی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۳۶؛ شهیدی، ۱۳۹۳، ص ۲۶). اما باید به این نکته توجه نمود که قائم مقام کسی است که خودش یا به وسیله نماینده اش در قرارداد حضور نداشته و جانشین یکی از طرفین شده است. وضع طلبکار را با ورثه نمی توان قیاس کرد، لذا باید او را ثالث دانست که به واسطه حمایت قانونگذار از طلبکار، وضع ویژه ای می یابد و در مواردی که حکم خاصی در حمایت از او موجود نیست، او را باید ثالث به شمار آورد (کاتوزیان، ۱۳۸۹، ص ۲۸۶).

اگر قائل به قائم مقامی طلبکاران به طور کلی در دارایی مدیون مدعی اعسار باشیم، باید تمام اختیارات مالی متعلق به مدیون را برای طلبکاران او نیز بدانیم. اما اگر صرفاً جنبه حمایتی موضوع را نگاه کنیم و آن را مقررهای خاص جهت حمایت از طلبکاران بدانیم، باید نسبت به تفسیر محدود آن اقدام نمود. تفسیر موسعی که از ماده ۳۶ و توسعه مفهوم قائم مقامی طلبکار به عمل آمده، آن است که طلبکاران می توانند در خارج از دادرسی نیز به قائم مقامی از بدهکار، حقوق او را اجرا کنند؛ برای مثال در بیع شرط به جای بدهکار از حق خیار استفاده نمایند. حتی از آن هم فراتر رفته و این ذهنیت ایجاد گردیده که با عنایت به واژه «اختیارات» در ماده مذکور، به طلبکار اجازه داده شده است که علاوه بر حقوق مکتسب بدهکار، از هر اختیار مالی که مؤثر در تأدیه دین باشد استفاده کند؛ حتی طلبکار بتواند خانه مدیون را به قائم مقامی او و برخلاف میل او اجاره دهد یا بفروشد (کاتوزیان، ۱۳۸۹، ص ۳۶۷-۳۶۸). از دیگر سو، حکم ماده ۲۳۵ قانون امور حسبی از نظر فلسفه و مبنا منطبق با ماده ۳۶ قانون اعسار دانسته شده است. ماده ۲۳۵ بیان می دارد: «بستانکار متوفی نیز در صورتی که ترکه به مقدار کافی برای ادای دین در ید ورثه نباشد، می تواند بر کسی که او را مدیون متوفی می داند یا مدعی است که مالی از ترکه متوفی در ید اوست، اقامه دعوا کند». این گونه بیان شده که حکم یکی است در دو مصداق مختلف، یعنی یکی در زمان حیات و دیگری پس از مرگ بدهکار اجرا می شود (کاتوزیان، ۱۳۸۹،

ص ۳۵۶).

نکته‌ای که باید به آن توجه نمود، آن است که این نمایندگی در ماده ۲۳۵ قانون امور حسبی فقط در مطالبات مالی عین و دین برای طلبکار در نظر گرفته شده است. وی حق استفاده از اختیارات و حقوق مالی متوفی را ندارد. بنابراین طلبکار نمی‌تواند برای مثال حق فسخی که در زمان حیات متوفی برای او ایجاد شده است را اعمال کند و یا اقدام به رد و تنفیذ معاملات مدیون مدعی اعسار نماید. این اختیار صرفاً در مورد اقامه دعوا علیه بدهکار متوفی و یا استرداد اموال او نزد دیگران می‌باشد. در فقه امامیه نیز مطابق نظر مشهور، انتقال مال به غیر طلبکار در صورتی که اموال دیگری برای ایفای دین وجود نداشته باشد، بدون لحاظ انگیزه فرار از دین و پیش از اعلام حجر مدیون به وسیله حاکم، معتبر است (قمی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۴۵۳). در واقع اگر مدیون معسر گردد، حق مطالبه زائل شده به دلیل آنکه حکم به حرمت مطالبه از معسر شده است و در واقع اصل اولیه لزوم پرداخت دین است و اصل ثانویه حرمت مطالبه از مدیون معسر می‌باشد (امیدوار، باریکلو و آذربایجانی، ۱۴۰۲، ص ۱۲۰-۱۲۱).

در حالتی که عقد وجود حقوقی دارد و صرفاً امکان رد یا تنفیذ آن وجود دارد، آثار قراردادهای مدیون در برابر همه از جمله طلبکاران قابل استناد می‌باشد و تعهدات ناشی از عقود نسبی بوده و به طلبکاران سرایت نمی‌کند. با توجه به اصل «عدم ولایت»، هیچ‌کس نمی‌تواند بر دیگری ادعای ولایت کند (اصل ۱۹ قانون اساسی). بنابراین اختیار موجود در ماده باید در حدود قانونی خود تفسیر شود و مانع آن می‌شود که بدون وجود یک چارچوب قانونی مشخص و تحت شرایط احصاء شده، طلبکاران به‌طور مطلق به مداخله بی‌حد و حصر در معاملات مدیون مدعی اعسار اقدام نمایند.

۲. امکان اعلام انفساخ یا بطلان توسط طلبکاران

ممکن است به علت فقدان شرایط اساسی، معاملات مدیون باطل و یا منفسخ شده باشد. در ابتدا این امر به ذهن متبادر می‌گردد که این معاملات به خودی خود باطل بوده و وجود حقوقی ندارند و هنگامی که معامله‌ای وجود حقوقی ندارد، پس در

برابر دیگران نیز قابل استناد نبوده و اصولاً مالی از دارایی مدیون خارج نشده است و طلبکاران به راحتی می‌توانند عین مال را توقیف کرده و طلب خود را از آن محل وصول نمایند. اما این‌ها همه در عالم ثبوت است. بلکه تا زمانی که این بطلان اثبات نشود و به موجب حکم دادگاه بتوان اثر حقوقی آن را لمس کرد، در عالم حقوق هیچ اثری نخواهد داشت. مثلاً زمانی که در پی وقوع یک معامله، خریدار ملکی به واسطه آن معامله سند رسمی اخذ می‌کند، به موجب ماده ۲۲ قانون ثبت، دولت فقط شخصی را مالک می‌شناسد که نام او در دفتر املاک ثبت شده باشد. بنابراین خریدار همچنان مالک می‌باشد، ولو معامله او باطل بوده باشد و طلبکاران نمی‌توانند مالکیت رسمی او را نادیده گرفته و از محل آن مال، طلب خود را وصول کنند. بنابراین نیاز به اقامه دعوی ابطال سند رسمی و اخذ حکم در این مورد هست. و یا در صورت انفساخ معامله، نیاز به دعوی تنفیذ انفساخ می‌باشد تا در عالم اثبات، این موضوع مورد تأیید دادگاه قرار گیرد و دارای اثر حقوقی گردد. نحوه مداخله طلبکاران در مواردی که معامله به خودی خود باطل بوده و یا منفسخ می‌گردد، با حالتی که امکان رد معامله وجود دارد متفاوت است. در حالت بطلان و انفساخ، معامله وجود و حیات حقوقی ندارد و در حکم عدم است و به اصطلاح دچار مرگ حقوقی شده است. به واسطه آنکه این موضوع ارتباط خاصی با ذی نفعی طلبکاران در دعوی اعلام بطلان یا انفساخ دارد، نیازمند بررسی مداخله طلبکاران در این نوع معاملات با نگاه جدیدی است که در ذیل این بخش به آن خواهیم پرداخت.

۱-۲. حالت انفساخ معامله

واژه انفساخ در برابر واژه فسخ به کار می‌رود که مبتنی بر کاربرد اراده یکی از طرفین است. انفساخ یا همان انحلال قرارداد به این معنی است که «عقد بدون اینکه نیاز به عمل حقوقی اضافی داشته باشد، خود به خود از بین می‌رود و حق انتخاب برای یکی از طرفین یا دادگاه باقی نمی‌ماند» (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۳۴۲). بنابراین به ظاهر، عقد حیات حقوقی خود را از دست داده و همچون بطلان که در ابتدا اثر حقوقی نداشته، در اینجا در میانه‌ی عقد اثر حقوقی خود را از دست می‌دهد و در حکم عدم است، اعم از آنکه به واسطه شرط فاسخ باشد یا به موجب حکم قانون. اما باید توجه نمود

زمانی بحث امکان مداخله طلبکاران در حالت انفساخ معامله مدیون پیش می‌آید که در عقود ناقله، عین مال تلف نشده یا انتقال نیافته باشد و عین مال موجود است. زیرا با توجه به قرائن موجود در قانون مدنی از جمله ماده ۲۸۷ در باب اقاله و ماده ۴۵۹ در بیع شرط، باید پذیرفت که اثر شرط فاسخ نسبت به آینده است و اثر فقهی ندارد، مگر در صورت تراضی طرفین. بنابراین تصرفات ناقله بی‌اشکال است، زیرا که تا پیش از انفساخ، مال خریدار بوده و حق هرگونه تصرفی در آن دارد و این امر هیچ‌گونه تعارضی با مالکیت آینده طرف مقابل ندارد (اسدی‌نژاد و صفایی معافی، ۱۴۰۲، ص ۱۸). حالت انفساخ عقد ممکن است ناشی از دو منشأ باشد: یکی به موجب حکم قانون و دیگری به موجب شرط فاسخ که با توافق طرفین در ضمن قرارداد ایجاد گردیده است. مداخله طلبکاران در معاملاتی که مدیون انجام داده و منفسخ گردیده، ممکن است هرکدام ناشی از یکی از این دو منشأ باشد و آثار متفاوتی خواهد داشت که در ادامه پژوهش به آن خواهیم پرداخت.

۲-۱-۱. به علت شرط فاسخ

شرط فاسخ ساخته‌ی تراضی طرفین است که آن را معلق بر امری می‌نمایند. هرچند که بعد از وقوع معلق علیه، عقد خودبه‌خود و بدون اراده‌ی طرفین حیات حقوقی خود را از دست می‌دهد، اما مبنا و ریشه‌ی آن اراده‌ی طرفین است (اسدی‌نژاد و بهارلو، ۱۳۹۰، ص ۱۰). بنابراین باید بین حالتی که طرفین بعد از وقوع معلق علیه همچنان در راستای تأیید و تنفیذ و یا برخلاف انفساخ عقد، عملی انجام می‌دهند، فرق گذاشت. به ظاهر با وقوع معلق علیه، عقد از بین رفته و حیات حقوقی ندارد و به اصطلاح مرده را دیگر نمی‌توان زنده کرد. اما از این جهت که ریشه‌ی این انفساخ قراردادی است، نظرات دیگری در این خصوص نیز ارائه شده است. برای مثال اینکه بعد از تحقق شرط فاسخ باید متوجه اقدامات مشروط‌له باشیم و اگر مشروط‌له به عنوان ذی نفع این شرط، اقدامات بعدی را در راستای عقد انجام دهد، وضعیت فرق می‌کند. ثانیاً اینکه گفته می‌شود احیای قرارداد منحل‌شده با اقدام متأخر مشروط‌له به منزله اعاده معدوم است، هم حرف صحیحی نیست، چون وجودهای حقوقی اموری اعتباری هستند. در موجودات اعتباری سبب می‌تواند مؤخر بر

مسبب باشد. ثالثاً علت فاعلی قراردادها اراده‌ی طرفین است و نباید آن‌ها را با موجودات عینی و مادی قیاس کرد. بر این اساس احیای قرارداد منحل شده بر اساس تراضی طرفین یا از سوی ذی نفع و مشروط له امری ممکن است (کریمی، جواهرکلام و زرنگ، ۱۴۰۳، ص ۱۵۰).

شرط انفساخ در دو مرحله تفسیر می‌گردد: مرحله فعلیت و سپس مرحله اثربخشی. اگرچه شرط انفساخ در مرحله فعلیت منوط به عاملی نیست، اما در مرحله اثربخشی منوط به استناد شخص ذی نفع است. پس از وقوع معلق علیه، وابستگی شرط فاسخ به اراده مشروط له حفظ می‌شود، چراکه ماهیت آن شرط ضمن عقد است (کریمی، جواهرکلام و زرنگ، ۱۴۰۳، ص ۱۴۴-۱۴۵). به عبارت دیگر، صرف تحقق شرط انفساخ کافی نبوده و ذی نفع شرط می‌بایست در مدتی معقول بدان استناد نماید و الا این شرط در مرحله اثرگذاری ابتر خواهد ماند و عدم استناد در مدت معقول به منزله انصراف از استناد بدان است. واقعیت این است که طرفین با پایبندی به مفاد قرارداد در پی احیای آن قرارداد و پایبندی به آثار وضعی آن بوده‌اند. حال معقول به نظر نمی‌رسد که قرارداد را درگیر تئوری‌های خشک و بدون انعطاف کرده و به دنبال راهکاری برای انحلال آن باشیم.

به نظر می‌رسد در حالت انفساخ، هرچند برحسب ظاهر قرارداد وجود حقوقی خود را از دست داده، اما باید بین حالتی که مشروط علیه یا طرفین عقد در مسیر اجرای قرارداد حرکت می‌کنند، با حالتی که نسبت به تأیید انفساخ عقد اقدامی می‌نمایند یا نفیاً و اثباتاً فعل و انفعالی در این خصوص نمی‌کنند، فرق گذاشت. در دو حالت اخیر می‌توان به واسطه مرگ حقوقی قرارداد، همانند بطلان، قائل به اقامه دعوی طلبکاران به جانشینی از مدیون در تنفیذ انفساخ عقد و بازگشت اموال به دارایی مدیون بود. اما در حالت اول، چون مبنای برقراری شرط فاسخ اراده طرفین بوده و در شرایطی که خود مشروط له یا طرفین عقد در مسیر ادامه‌ی قرارداد گام برمی‌دارند، با توجه به استدلال‌های صورت گرفته‌ی فوق و ریشه قراردادی در این نوع از انفساخ، امکان مداخله طلبکاران وجود ندارد و این مورد همانند مداخله طلبکاران در رد یا تنفیذ معامله است که در مطلب پیشین در خصوص عدم امکان مداخله

طلبکاران در این موارد به تفصیل سخن گفته شد.

۲-۱-۲. انفساخ به حکم قانون

در مواردی که انفساخ عقد به واسطه شرط فاسخ نبوده، بلکه به موجب حکم قانون می‌باشد، چیزی که در ابتدا به نظر می‌رسد آن است که در این موارد به واسطه آنکه با حکم قانون، عقد حیات حقوقی خود را از دست داده است، در حکم بطلان عقد بوده که در میانه اتفاق افتاده و حکم آن تابع بحث بطلان معامله است و شاید بتوان قائل به امکان مداخله طلبکاران در چنین معاملاتی و اقامه دعوی تأیید انفساخ بود. اما توجه به این نکته ضروری است که در عقود ناقله، انفساخ به حکم قانون در تلف مبیع قبل از قبض و یا تعذر تسلیم دائمی مال مورد انتقال متصور است که به نظر می‌رسد در عمل نمی‌توان مصداقی یافت که در آن موضوع بازگشت عین مال به دارایی مدیون مدعی اعسار و امکان توقیف آن توسط طلبکاران وجود داشته باشد. بنابراین در عمل در حالت انفساخ قرارداد به حکم قانون، موضوعی برای مداخله طلبکاران در این معاملات نیست و از بحث ما خروج موضوعی دارد.

۲-۲. حالت بطلان معامله

بطلان در لغت به معنی فاسد شدن، ضایع شدن، بیهوده شدن و تباهی است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۳۲۵). در عالم حقوق، بطلان عقد وضعیتی است که در جهان خارج اثر ندارد و هیچ اثری بر آن مترتب نیست و عقد وجود حقوقی پیدا نمی‌کند (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۰، ص ۴۵۴). در فقه امامیه، بطلان در معنای عام شامل عدم نفوذ و باطل به معنی خاص به کار رفته است و به جای واژه بطلان به معنی خاص آن از واژه «فساد» استفاده کرده‌اند (نجفی، ۱۳۶۵، ج ۲۸، ص ۲۶۹). عقد باطل در حکم هیچ و عدم است؛ مانند بیع صغیر غیرممیز و... بطلان عقد وضعیت عقدی است که به علت فقدان یک یا تمامی شرایط اساسی صحت معاملات (ماده ۱۹۰ قانون مدنی)، از همان ابتدا اعتبار و نفوذ نداشته و نه تنها اثر حقوقی ندارد، بلکه قابل تبدیل به عقد صحیح نیز نمی‌باشد.

این موضوع که آیا طلبکاران می‌توانند در صورت بطلان معامله مدیون مدعی اعسار، به واسطه آنکه عقد دیگر وجود حقوقی ندارد، به جانشینی از مدیون مدعی

اعسار نسبت به اعلام بطلان چنین معاملاتی اقدام نمایند، در حقوق ما مورد توجه حقوقدانان قرار نگرفته است. جهت بررسی این موضوع و رسیدن به این پاسخ که آیا طلبکاران در اقامه دعوی بطلان ذی نفع هستند یا خیر، می توان از قواعد و اصولی بهره گرفت تا ما را در پاسخ به پرسش مذکور یاری کند که در ادامه مبحث به آن خواهیم پرداخت.

۲-۱. قاعده «اکل مال به باطل»

یکی از قواعدی که می توان در موضوع بحث به آن اشاره کرد، قاعده فقهی «اکل مال به باطل» است. این قاعده فقهی برگرفته از آیه ۲۹ سوره نساء: «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ» می باشد و تحت عناوین «دارا شدن بلا جهت» و مال دار شدن از طریق باطل بررسی شده است. این قاعده یک قاعده کلی است که تمام تصرفات مالی و غیرمالی را نیز در بر می گیرد. منظور از «اکل» در این قاعده، خوردن نیست و منظور از تصرفات، نه تنها تصرفات حقیقی، بلکه تصرفات اعتباری از جمله تملک و تصاحب نیز می باشد (گرجی، ۱۳۸۳، ص ۲۴۱). مفهوم باطل که در این قاعده عنوان شده، برخی آن را صرفاً به مال حرام و ناحق در برابر مال حق می دانند (باطل شرعی). اما مفهوم عام تری از باطل در این قاعده استنباط گردیده است و آن است که همه ی معاملات باطل را شامل می شود و اگر هم مصادیقی نام برده می شود از باب نمونه است و الا تمام معاملات باطل (عقود فاسد) به عنوان باطل عرفی مشمول این قاعده هستند (سلیمانی، صفایی، ۱۳۹۵، ص ۳۳).

از نظر اسلام هرگونه تصرف در اموال و دارایی ها باید براساس حق و عدالت صورت گیرد و هر چه غیر از این باشد حرام و باطل است. بنابراین شناخت مفهوم اکل مال به باطل با توجه به مسائل جدیدی که در جامعه به وجود می آید، بر عهده عرف است. آن هنگامی که معامله بین مدیون مدعی اعسار و دیگری باطل است و عقد وجود حقوقی ندارد، خریدار مال مدیون، عینی از اموال مدیون را با یک معامله باطل همچنان در اختیار دارد، در حالی که در واقع این مال اکنون در مالکیت مدیون بوده و طلبکاران مدیون مدعی اعسار می توانند از محل آن عین، طلب خود را وصول نموده و از آن نفع ببرند. و با توجه به گستردگی مفهوم تصرفات در قاعده اکل

مال به باطل و اینکه عرف جامعه نمی‌پذیرد که طلبکاران بی‌بهره از دارایی واقعی مدیون باشند، در حالی که شخص دیگری (خریدار) مالی را در نتیجه معامله باطل همچنان در ید خود داشته باشد. بنابراین براساس این قاعده فقهی نیز می‌توان قائل به لزوم احقاق حق طلبکاران و بازگشت اموال به دارایی مدیون و سپس توقیف آن بود. بدیهی است این امر منافاتی با رجوع خریدار نسبت به ثمن پرداختی ندارد.

۲-۲-۲. قاعده لاضرر

یکی دیگر از قواعدی که می‌توان به آن اشاره نمود، قاعده «لا ضرر» است. قاعده لاضرر از جمله قواعد مشهور فقهی است که در تمام ابواب مختلف فقه اعم از عبادات و معاملات به آن استناد می‌شود. این قاعده از احادیثی چون «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ عَلَى مُؤْمِنٍ» و «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» گرفته شده است. قاعده لاضرر از احکام ثانویه بوده که بر قاعده اولیه از جمله «تسلیط» حکومت دارد و موضوع قاعده «النَّاسُ مُسْلَطُونَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ» را تفسیر و آن را به تصرفات غیرضرری محدود می‌نماید (انصاری، ۱۴۲۴، ج ۲، ص ۴۶۲). این مطلب در حقوق ما و به خصوص در معاملات مدیون مدعی اعسار موضوع غریبی نبوده، بلکه دارای سابقه است. اساس ماده ۶۵ قانون مدنی که صحت وقف به اضرار دیان را منوط به اجازه آنان دانسته، قاعده لاضرر است و با عنایت به نظر گروهی از فقها که معاملات تبرّعی به منظور فرار از دین را به استناد قاعده لاضرر غیرنافذ دانسته‌اند، می‌توان قاعده‌ی مندرج در ماده ۶۵ قانون مدنی را به سایر تصرفات تبرّعی مدیون گسترش داد (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۲۷۴ و ۲۸۳). همین‌طور در بحث معاملات مدیون با انگیزه فرار از دین، برخی از فقها حکم به بطلان چنین معاملاتی به استناد قاعده لاضرر داده‌اند (نراقی، ۱۴۲۲، ص ۱۸۷). برخی حقوق‌دانان نیز با احصاء مبانی مختلف، ضمن ترجیح استناد به این قاعده و همین‌طور اصل ۴۰ قانون اساسی اظهار داشتند که هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر قرار دهد (کاتوزیان، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۷۵). همچنین مبنای ماده ۲۱۸ مکرر قانون مدنی که امکان توقیف اموال مدیون را از جانب طلبکاران به وجود آورده، نیز قاعده «لاضرر» می‌باشد.

در جایی که معامله‌ای از ابتدا باطل بوده و حیات حقوقی ندارد، ممکن است در

عالم اثبات، مدیون که عین اموالش را منتقل نموده است، نسبت به اقامه دعوا و اعلام بطلان آن و اعمال آثار این بطلان اقدام نکند. شاید تصور شود که او مالک بوده و بر مال خود مسلط است و حق هرگونه تصرفی را دارد. اما باید به این مطلب توجه نمود که به واسطه باطل بودن معامله، در صورت اعمال آثار این بطلان، اموالش به طور رسمی به مالکیت او درمی آید و امکان توقیف آن مال توسط طلبکاران وجود خواهد داشت. بنابراین طلبکاران در آن ذی نفع خواهند بود. درست است که مدیون می تواند حق خود را در اموالش اعمال کند، اما با این اعمال حق خود، موجب ضرر به دیگری شده و می تواند مصداق سوءاستفاده از حق باشد. و این مبنا ما را به این موضوع رهنمون می کند که امکان مداخله طلبکاران در این معامله و اعلام بطلان آن در این مورد خاص به جانشینی از مدیون وجود دارد، همان طور که پیش تر گفته شد، تمامی این مبانی ما را به وجود ذی نفعی طلبکاران در چنین دعاوی می رساند.

۲-۳. ذی نفعی طلبکاران در دعاوی اعلام بطلان یا انفساخ

در صورتی که شرایط اساسی صحت معاملات در قرارداد مدیون مدعی اعسار با ثالث مفقود بوده و معامله او باطل باشد، آیا طلبکار رأساً می تواند دعاوی ابطال معامله مذکور را اقامه نماید؟ در بررسی وجود شرط ذی نفعی خواهان، باید به این اکتفا شود که اگر حق اصلی یا ماهوی علیه خواننده اثبات شود، سودی عائد خواهان خواهد گردید یا خیر؟ باید حتماً قبل از اقامه دعوا، اضرار به وقوع پیوسته و زیان رسیده باشد تا بتوان گفت نفع در دعوا فعلیت دارد (متین دفتری، ۱۳۹۷، ص ۲۱۷). نفع متقاضی (خواهان) در فقه تحت عنوان قابل استماع بودن دعوا مطرح شده است (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۸۷). به عبارت دیگر دعوا وقتی محقق می شود که عقلاً آن را دارای قصد و غرض بدانند و مدعی در آن نفع داشته باشد؛ اگر نفع نباشد، قسم نیز متوجه طرف نمی گردد (طباطبایی حکیم، ۱۴۱۶، ج ۱۴، ص ۳۶۴).

ملاکی که حقوقدانان ما در خصوص مفهوم ذی نفعی به دست می دهند آن است که «اگر حق اصلی یا ماهوی ادعایی علیه خواننده اثبات شود، سودی عائد خواهان خواهد گردید یا خیر؟» (شمس، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۲۸۲). اگر طلبکاری هنگام مراجعه به شخص مدیون با اعسار او مواجه گردد که اموال مدیون کفاف دیون او را ندهد و

پیش‌تر مدیون معامله‌ای انجام داده که سبب اعسار و ناتوانی او در پرداخت به طلبکار شده و عین اموال او به دیگری انتقال یافته باشد و آن معامله به علت نقص در شرایط اساسی معاملات یا حکم قانونی باطل بوده یا منفسخ شده باشد، در اینجا نتیجه انحلال آن معامله، بازگشت عین به اموال مدیون بوده و طلبکار می‌تواند از محل اموال بازگشت یافته طلب خود را وصول کند. پس نتیجه این دعوا سودی عائد طلبکار خواهد کرد. این امر با آنچه علمای حقوق در گسترده مفهوم ذی نفعی طرح می‌کنند، سازگاری دارد. بدیهی است در صورتی که مدیون خودش یا دیگری نسبت به پرداخت مطالبات طلبکاران اقدام و تسویه نمایند، دیگر آنان نفعی در اعلام بطلان معامله مذکور نخواهند داشت و ذی نفعی آنان از این بابت منتفی می‌گردد. در ادامه به یک نمونه رأی که توسط یکی از شعب دادگاه عمومی حقوقی تهران صادر شده و در مرجع عالی هم مورد تأیید قرار گرفته است، خواهیم پرداخت.

۲-۴. بررسی یک رأی

در موضوع ذی نفع بودن طلبکاران در دعوی ابطال معاملات مدیون معسر، رأیی از شعبه ۱۹۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران صادر گردیده است که ابطال معامله مدیون به واسطه عدم وجود شرایط اساسی صحت معاملات توسط طلبکار را پذیرفته و این حکم منجر به ابطال یک سند رسمی گردیده است. بدین شرح که خواهان اظهار داشته به موجب اجراییه دادگاه از خوانده طلبکار شده است و بدهکار طبق وکالت نامه در تاریخ ۱۴۰۲/۰۶/۰۲، وکالت فروش سه دانگ آپارتمان خود را به شخص ثالث اعطا نموده است. وکیل نیز بر مبنای اختیارات حاصله از همان وکالت نامه، در تاریخ ۱۴۰۲/۰۶/۱۱ اقدام به انتقال سه دانگ آپارتمان به خود نموده، در حالی که این انتقال در ساعت ۰۸:۰۶ صبح انجام شده بود. موکل (مدیون) در ساعت ۰۳:۵۰ صبح همان روز در بیمارستان فوت می‌نماید و عملاً وکالت در لحظه انتقال آپارتمان منحل گردیده است و بدین ترتیب انتقال سند رسمی باطل می‌باشد. طلبکار (خواهان) در دادخواست خود اظهار داشته: «با توجه به ذی نفع بودن اینجانب در مال یادشده به جهت طلبکار بودن از مرحوم... خواستار ابطال سند رسمی در نتیجه معامله مذکور می‌باشم».

شعبه ۱۹۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران در دادنامه شماره ۱۴۰۳/۰۵/۲۰ مورخ ۱۴۰۳/۰۵/۲۰ چنین رأی صادر نموده: «... با توجه به ذی نفع بودن خواهان به عنوان دائن و عدم اعتبار وکالت نامه در زمان تنظیم وکالت نامه، دادگاه دعوای خواهان را وارد تشخیص و به استناد مواد ۶۷۸، ۸۶۸، ۲۴۷ و ۲۴۸ قانون مدنی، حکم به ابطال سند رسمی شماره... مورخ ۱۴۰۲/۰۶/۱۱ سه دانگ از شش دانگ آپارتمان به پلاک ثبتی... بخش ۱۰ ثبتی تهران و وکالت نامه شماره... مورخ ۱۴۰۲/۰۶/۰۲، نیز پرداخت خسارت دادرسی تنظیمی صادر و اعلام می نماید...». این رأی به موجب دادنامه شماره ۱۴۰۳/۰۷/۲۴ توسط شعبه ۵۰ دادگاه تجدیدنظر استان تهران نیز عیناً مورد تأیید قرار گرفته است.

همان طور که مشاهده می شود، شعبه ۱۹۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران به دلیل اینکه در نتیجه ابطال سند رسمی به واسطه عدم وجود شرایط انتقال، سودی عائد خواهان (طلبکار) می شود، به ابطال سند رسمی رأی داده است. استدلالی که در این خصوص مطرح شده، آن است که چون با انفساخ وکالت نامه، انتقال سند رسمی به نحو صحیح صورت نگرفته و شرایط صحیح تنظیم سند رسمی وجود نداشته است، بنابراین طلبکاران ذی نفع در نتیجه این دعوا می باشند و در صورت اعلام بطلان سند رسمی، آن عین به اموال مدیون بازگشته و امکان توقیف آن برای طلبکاران وجود خواهد داشت. بنابراین دعوای آنان پذیرفته شده و دادگاه نیز حکم به ابطال سند رسمی داده است.

نتیجه گیری

جای هیچ تردیدی نیست که بدهکاران گاهی در پی تبدیل اعیان اموال خود به وجه نقد هستند که نتیجه ی آن ایجاد مانع برای دست یابی طلبکاران به اموال بدهکاران می باشد، آن هم طلبکاران بدون وثیقه که تنها پشتوانه آنان، دارایی بدهکاران و اعتمادی است که به خود مدیون داشته اند. بنابراین هرگونه معامله ای که باعث کاهش دارایی مدیون شود، از وثیقه عمومی طلبکاران می کاهد. قانونگذار

نیز باید سعی کند با وضع مقرراتی در این خصوص، حق طلبکاران را از مدیون بستاند. در مورد معاملات صوری و یا با انگیزه فرار از دین، ماده ۲۱۸ قانون مدنی و ماده ۲۱ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی، مقرراتی را برای مداخله طلبکاران در معاملات مدیون مدعی اعسار قرار داده‌اند، لیکن کفایت لازم را در تضمین حقوق طلبکاران نمی‌نمایند. در مواردی که معامله کاملاً واقعی است، ممکن است به واسطه وجود اختلالی در شرایط اساسی صحت معاملات و شروط ضمن عقد یا به حکم قانون، آن معامله در معرض ابطال، انفساخ و یا رد قرار گیرد و طلبکارانی که با این نوع از معاملات مواجه می‌شوند، بخواهند نسبت به اعمال اختیارات به جای مدیون اقدام نموده و موجب بازگشت اموال به دارایی بدهکار و سپس توقیف آن شوند. بحث قائم مقامی طلبکاران در موضوع رد و تنفیذ معاملات توسط طلبکاران که هنوز معامله وجود حقوقی دارد، با استناد به ماده ۳۶ قانون اعسار و ماده ۲۳۵ قانون امور حسبی مطرح می‌شود، در حالی که ماده ۳۶ قانون اعسار ۱۳۱۳ امروزه منسوخ گردیده و ماده ۲۳۵ قانون امور حسبی نیز فقط در مورد دعوای طلبکاران علیه مدیون بدهکار و یا استرداد اموال مدیون مدعی اعسار نزد اشخاص ثالث کاربرد دارد.

فارغ از مقررات قانونی موجود، این گونه تفاسیر موسع در باب اختیارات مالی طلبکاران، خلاف اصل نسبی بودن اثر قراردادها و اصل قابلیت استناد قرارداد در برابر دیگران می‌باشد. از سوی دیگر، امکان مداخله طلبکاران در معاملات مدیون غیرتاجر در حقوق ما وجود ندارد. در باب انفساخ معامله نیز اگر انفساخ به حکم قانون باشد، در عقود ناقله با توجه به آنکه فقط تلف مبیع قبل از قبض و تعذر تسلیم دائمی مورد معامله متصور است، عملاً از بحث بازگشت عین اموال و امکان توقیف و بازداشت آن از طرف طلبکاران خروج موضوعی دارد. اما حالتی که انفساخ به علت شرط فاسخ بوده، باید به واسطه ریشه قراردادی آن، بین حالتی که طرفین نفیاً یا اثباتاً در مسیر قرارداد اقدامی نمی‌کنند یا برخلاف آن عملی انجام می‌دهند و حالتی که با اعمال خود موجب تنفیذ و تأیید موضوع قرارداد می‌شوند، فرق گذاشت. در مواردی که طرفین با وقوع معلق علیه در شرط فاسخ، جهت اجرای موضوع قرارداد گام

برمی دارند، به واسطه ریشه قراردادی شرط فاسخ، هنوز از مرحله فعلیت به اثربخشی نرسیده است. چراکه اثربخشی آن منوط به استناد شخص ذی نفع به آن می باشد. بنابراین قرارداد دچار مرگ حقوقی نشده و موضوع مانند امکان رد معاملات توسط طلبکاران بوده و در چنین شرایطی نمی توان قائل به مداخله طلبکاران بود. اما در حالتی که طرفین اتفاقاً در تأیید انفساخ گام برمی دارند و یا نفیاً و اثباتاً بعد از وقوع معلق علیه اقدامی نمی کنند، می توان این مورد را مرگ حقوقی قرارداد دانست و احکام بطلان قرارداد در باب مداخله طلبکاران را در آن جاری ساخت. در باب بطلان به علت شرایط اساسی معاملات، با توجه به قاعده فقهی اکل مال به باطل و تفسیر باطل به مفهوم عرفی آن که فقط مال حرام را دربرمی گیرد، بلکه منظور معاملات باطل نیز می باشد، و به واسطه تصرف طرف مقابل معامله با مدیون که مالی از مدیون را ناشی از یک معامله باطل همچنان در اختیار دارد، و با عنایت به قاعده لاضرر که عدم اقدام مدیون در اعلام بطلان یا انفساخ معامله موجب ضرر به طلبکاران می شود، و همچنین تعریف مفهوم ذی نفعی نزد حقوقدانان در آیین دادرسی مدنی مبنی بر اینکه هرگاه از دعوایی نفعی عائد شخص گردد، ذی نفع دعوا تلقی می شود، و در نتیجه دعوای اعلام بطلان یا انفساخ از جانب طلبکاران به صورت خاص و به جانشینی از مدیون، عین مال مدیون به دارایی او بازگشته و امکان توقیف آن وجود دارد.

فهرست منابع

۱. اسدی، محمد حسن. (۱۳۸۶). اصل قابلیت استناد قرارداد در فقه امامیه، حقوق ایران و حقوق فرانسه. پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۸ (۱)، ۱۴۱-۱۷۲. <https://doi.org/10.30497/law.2012.1287>
۲. اسدی نژاد، سید محمد؛ بهارلو قره بلطاقی، جواد. (۱۳۹۰ ش). شرط فاسخ. پژوهشنامه حقوق کیفری، (۲)، ص ۵-۱۸.
۳. اسدی نژاد، سید محمد؛ صفایی معافی، سید حسین. (۱۴۰۲ ش). تعلیق در انعقاد قرارداد با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره). پژوهشنامه متین، (۲۵)، ۹۹، ۱-۲۸. <https://doi.org/10.22034/matin.2021.292808.1924>
۴. امامی، سید حسن. (۱۳۶۳ ش). حقوق مدنی. تهران: اسلامیه.
۵. امیدوار، حسن؛ باریکلو، علیرضا؛ آذربایجانی، علیرضا. (۱۴۰۲ ش). تحلیل معامله به قصد فرار از

۱. پرداخت دین از منظر اصول زیربنایی حقوق قراردادها. مطالعات حقوقی، (۱۵) ۲، ۱۱۱-۱۴۰.
۲. <https://doi.org/10.22099/jls.2023.42829.4629>
۳. انصاری، شیخ مرتضی. (۱۴۲۴ق). فرائد الأصول (ج ۲). قم: مجمع الفکر الإسلامی.
۴. ایزانلو، محسن؛ شریعتی نسب، صادق. (۱۳۹۱ش). مطالعه تطبیقی عدم قابلیت استناد در حقوق ایران و فرانسه. مجله حقوق خصوصی، (۹) ۲، ۶۶.
۵. <https://doi.org/10.22059/jolt.2013.35159>
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۴۰۰ش). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
۷. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۸۲ش). لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران.
۸. سلیمانی، حمید؛ سلطانی، عباسعلی؛ صفایی، مریم. (۱۳۹۵ش). واکاوی قلمرو قاعده اکل مال به باطل. مطالعات فقه اسلامی و مبانى حقوق، (۱۰) ۳۴، ص ۲۷-۵۵.
۹. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23452811.1395.10.34.2.8>
۱۰. شمس، عبدالله. (۱۳۸۹ش). آیین دادرسی مدنی (دوره پیشرفته). تهران: دراک.
۱۱. شهیدی، مهدی. (۱۳۹۳ش). آثار قراردادها و تعهدات. تهران: مجد.
۱۲. صفایی، سید حسین. (۱۴۰۰ش). قواعد عمومی قراردادها. تهران: میزان.
۱۳. طباطبایی حکیم، سید محسن. (۱۴۱۶ق). مستمسک العروة الوثقی. قم: مؤسسه دارالتفسیر.
۱۴. عمید، حسن. (۱۳۸۹ش). فرهنگ فارسی. تهران: راه رشد.
۱۵. الفت، نعمت الله؛ ذاکریان، اکبر. (۱۳۹۴ش). بررسی تطبیقی استیفای دین از طلب مدیون. نشریه حقوق تطبیقی، (۲) ۳، ۹۵-۱۱۶.
۱۶. <https://civilica.com/doc/1201400>
۱۷. قمی، میرزا ابوالقاسم. (۱۳۷۵ش). جامع الشتات. تهران: کیهان.
۱۸. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۹ش). نظریه عمومی تعهدات. تهران: میزان.
۱۹. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۰ش). قواعد عمومی قراردادها. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۰. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۱ش). قواعد عمومی قراردادها. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۱. کریمی، عباس؛ جواهرکلام، محمدهادی؛ زرنگ، امیرحسین. (۱۴۰۳ش). عدول از شرط فاسخ: نقد و تحلیل رویه قضایی با نگاهی به حقوق فرانسه و انگلیس. فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، (۲۴) ۷، ۱۱۴-۱۶۹.
۲۲. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2045094.1479>
۲۳. گرجی، ابوالقاسم. (۱۳۸۳ش). آیات الاحکام. تهران: میزان.
۲۴. متین دفتری، احمد. (۱۳۹۷ش). آیین دادرسی مدنی و بازرگانی. تهران: مجد.
۲۵. موسوی بجنوردی، سید حسن. (۱۴۱۹ق). القواعد الفقہیه. قم: نشر العمادی.
۲۶. نجفی، محمد حسن. (۱۳۶۵ش). جواهرالکلام فی شرح شرائع الإسلام. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۷. نراقی، ملا محمد بن احمد. (۱۴۲۲ق). مشارق الأحکام (مصحح: سید حسن وحدتی شبیری). قم: کنگره نراقین.

۲۷. نوری اصفهانی، علی محمد. (۱۳۸۷). قائم مقامی عام در حقوق ایران. پژوهشهای فقه و حقوق اسلامی، ۴ (۱۴)، ۱۳۷-۱۵۸.
28. Furmston, Michael. (2017). Cheshire, Fifoot, and Furmston's Law of Contract. UK: Oxford.
29. Mazeaud. (1998). Lecs de droit civil: obligation. Paris: Montchrestien.

References

1. Asadinejad, Seyed Mohammad, & Baharloo Ghareh Boltaghi, Javad. (2011). Resolatory condition. *Pajūhishnāmāh-ye Huqūq-e Keyfari*, 1(2), 5-18. [In Persian]
2. Asadi Nejad, Seyed Mohammad, & Safaei Moafi, Seyed Hossein. (2023). Suspensive condition in contracts and its cancellation with an emphasis on Imam Khomeini's views. *Pajūhishnāmāh-ye Matīn*, 99(25), 1-28. <https://doi.org/10.22034/matin.2021.292808.1924> [In Persian]
3. Emami, Seyed Hasan. (1984). *Huqūq-e Madani* [Civil Law] (Vol. 1). Tehran: Eslamiyeh. [In Persian]
4. Omidvar, Hasan, Barikloo, Alireza, & Azarbayjani, Alireza. (2023). Analysis of transactions intended to evade debt payment from the perspective of the underlying principles of contract law. *Muṭāla'āt-e Huqūqī*, 15(2), 111-140. <https://doi.org/10.22099/jls.2023.42829.4629> [In Persian]
5. Ansari, Shaykh Morteza. (2003). *Farā'id al-Uṣūl* [The Unique Principles of Jurisprudence] (Vol. 2). Qom: Majma' al-Fikr al-Islāmī. [In Arabic]
6. Eizanloo, Mohsen, & Shariati Nasab, Sadegh. (2012). A comparative study of inadmissibility in Iranian and French law. *Majallah-ye Huqūq-e Khuṣūṣī*, 9(2), 35-66. <https://doi.org/10.22059/jolt.2013.35159> [In Persian]
7. Jafari Langroudi, Mohammad Jafar. (2021). *Terminology of Law*. Tehran: Ganj Danesh. [In Persian]
8. Dehkhoda, Ali Akbar. (2003). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
9. Soleimani, Hamid, Soltani, Abbasali, & Safaei, Maryam. (2016). An analysis of the scope of the rule prohibiting consuming property wrongfully (*akl al-māl bi'l-bāṭil*). *Muṭāla'āt-e Fiqh-e Islāmī wa Mabānī-ye Huqūq*, 10(34), 27-55. [In Persian]
10. Shams, Abdollah. (2010). *Āyīn-e Dādrāsī-ye Madani (Dūrah-ye Pishrafteh)* [Civil Procedure (Advanced Course)] (Vol. 1). Tehran: Derak. [In Persian]
11. Shahidi, Mehdi. (2014). *Āthār-e Qarārdād-hā wa Ta'ahhudāt* [Effects of Contracts and Obligations]. Tehran: Majd. [In Persian]
12. Safaei, Seyed Hossein. (2021). *Qawā'id-e 'Umūmī-ye Qarārdād-hā* [General Rules of Contracts]. Tehran: Mizan. [In Persian]
13. Tabatabaei Hakim, Seyed Mohsen. (1995). *Mustamsak al-'Urwah al-Wuthqā* (Vol. 14). Qom: Mu'assasat Dār al-Tafsīr. [In Arabic]
14. Amid, Hassan. (2010). *Farhang-e Fārsī* [Persian Dictionary]. Tehran: Rah-e Roshd. [In Persian]
15. Olfat, Nematollah, & Zakeryan, Akbar. (2015). A comparative study of satisfying a debt from a debtor's claim. *Nashrīyah-ye Huqūq-e Taṭbiqī*, 3(2), 95-116. [In Persian]

16. Qomi, Mirza Abolghasem. (1996). *Jāmi' al-Shatāt* (Vol. 2). Tehran: Keyhan. [In Arabic]
17. Katouzian, Nasser. (2010). *General Theory of Obligations*. Tehran: Mizan. [In Persian]
18. Katouzian, Nasser. (2011). *General Rules of Contracts* (Vol. 5). Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. [In Persian]
19. Katouzian, Nasser. (2012). *General Rules of Contracts* (Vol. 2). Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. [In Persian]
20. Katouzian, Nasser. (2012). *General Rules of Contracts* (Vol. 3). Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. [In Persian]
21. Karimi, Abbas, Javaherkalam, Mohammad Hadi, & Zarang, Amir Hossein. (2024). Retreat from a resolatory condition: Critique and analysis of judicial practice with a look at French and English law. *Faṣḥnāmāh-ye Taḥqīq va Tawṣā'ah dar Ḥuqūq-e Taṭbīqī*, 7(24), 114–169. <https://doi.org/10.22034/law.2024.2045094.1479> [In Persian]
22. Gorji, Abolghasem. (2004). *Āyāt al-Aḥkām* [Verses of Legal Rulings]. Tehran: Mizan. [In Arabic/In Persian]
23. Matin Daftari, Ahmad. (2018). *Āyīn-e Dādrāsī-ye Madanī wa Bāzargānī* [Civil and Commercial Procedure]. Tehran: Majd. [In Persian]
24. Mousavi Bojnordi, Seyed Hasan. (1998). *Al-Qawā'id al-Fiqhīyah* [Jurisprudential Rules] (Vol. 1). Qom: Nashr al-'Imādī. [In Arabic]
25. Najafi, Mohammad Hassan. (1986). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā'i' al-Islām* [Jewels of Discourse in the Commentary on The Laws of Islam] (Vol. 23). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]
26. Naraqī, Mulla Mohammad bin Ahmad. (2001). *Mashāriq al-Aḥkām* (Seyed Hasan Vahdati Shubayri, Ed.). Qom: Kongereh-ye Narāqayn. [In Arabic]
27. Furmston, Michael. (2017). *Cheshire, Fifoot and Furmston's Law of Contract*. Oxford: Oxford University Press.
28. Mazeaud, Henri, Mazeaud, Léon, & Mazeaud, Jean. (1998). *Leçons de droit civil: Obligations*. Paris: Montchrestien. [In French]